

ΕΙΣΑΓΩΓΗ – ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ο δούλος έχει ανάγκη από τον αφέντη και ο αφέντης από τον δούλο, υπογράμμισε με νόημα ο *Αριστοτέλης*. Αλληλοσυσχετίζονται, βρίσκονται σε μια διαλεκτική σχέση μεταξύ τους, εξαρτάται ο ένας από τον άλλο με την μόνη διαφορά ότι ο αφέντης διατάζει – απαιτεί – τιμωρεί!

Η δουλεία παρατηρήθηκε σε όλους τους πολιτισμούς του κόσμου από τους προϊστορικούς χρόνους, όχι όμως και στις πρωτόγονες κοινωνίες, γιατί σε αυτές αρχικά δεν υπήρχε κοινωνική διαστρωμάτωση ή τάξεις. Ως φαινόμενο πρωτοεμφανίστηκε συστηματικά μόνον όταν ο άνθρωπος άρχισε να αποκτά μόνιμη εγκατάσταση και να καλλιεργεί τη γη ή να αναπτύσσει τέχνες. Η δουλεία πήγασε από την ανάγκη εξεύρεσης εργατικού και αγροτικού δυναμικού, αλλά εξυπηρετούσε, παράλληλα, και άλλες ανάγκες. Συνήθως εφαρμοζόταν ως άγραφο «πολεμικό δίκαιο» και ήταν η μοίρα των ηττημένων αλλοεθνών, όμως συχνά εφαρμοζόταν και σε βάρος ατόμων της ίδιας φυλής για αδικήματα που σήμερα θα ενέπιπταν στο ποινικό ή αστικό δίκαιο, όπως της κλοπής ή των χρεών.

Η υποδούλωση των ανθρώπων θεωρείτο επί δεκάδες αιώνες μια απόλυτα νόμιμη κατάσταση, κατά την οποία δούλοι ή σκλάβοι γίνονταν συνήθως οι υγιείς και αρτιμελείς αιχμάλωτοι πολέμου, καθώς και οι αστικοί ή αγροτικοί πληθυσμοί που αυτοί υπερασπίζονταν. Μετά την υποδούλωσή τους, αντιμετωπίζονταν ως οικόσιτα ζώα ή αντικείμενα και παράλληλα ως εχθροί. Η τελευταία ιδιότητα έπαιζε καθοριστικό ρόλο στη μεταχείρισή τους, γιατί νομιμοποιούσε τη σκληρή εργασία μέχρι θανάτου ή την ατίμωση των γυναικών –ήταν «ζωντανοί εχθροί» που τους είχε χαριστεί η ζωή και αυτή ανήκε πλέον ισοβίως στον κυρίαρχο. Επιπλέον, ως εχθροί θα έπρεπε να εξοντωθούν σωματικά και ηθικά. Τα παιδιά τους αντιμετωπίζονταν επίσης ως «παιδιά του εχθρού» και ως εν δυνάμει απειλή εκτός και αν ενσωματώνονταν

πλήρως στην κυρίαρχη κοινωνία. Κατά συνέπεια, οι νικητές ενός πολέμου είχαν για την εποχή τους μόνον δύο λογικές επιλογές μετά την οριστικοποίηση της ήττας των αντιπάλων τους: είτε να τους εκτελέσουν είτε να τους υποδουλώσουν.

Οι δούλοι συνήθιζαν να κλαίνε πάνω από τα πτώματα των αφεντάδων τους μόνο από φόβο για τους νέους αφέντες. (Louis Scutenaire)

Πολλές φορές πάντως, εφαρμοζόταν μεταξύ των εμπολέμων και το έθιμο της ανταλλαγής δούλων, που ήταν αντίστοιχο της σύγχρονης ανταλλαγής αιχμαλώτων. Σε σπάνιες περιπτώσεις, έχει παρατηρηθεί και το φαινόμενο της ελευθέρωσης αιχμαλώτων ή δούλων από τη γενναιοδωρία του νικητή ή από σκοπιμότητα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α'. Η ΣΧΕΣΗ ΚΥΡΙΟΥ ΚΑΙ ΔΟΥΛΟΥ ΣΤΗΝ

“ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ” (ΦτΠ του Χέγκελ)

Η **φαινομενολογία** είναι φιλοσοφικό κίνημα το οποίο βασίζεται στην διερεύνηση των *φαινομένων*, δηλαδή των πραγμάτων που γίνονται αντιληπτά ενσυνείδητα, και όχι στην ύπαρξη οποιουδήποτε πράγματος «αυτού καθ' εαυτό», που βρίσκεται πέρα από τα όρια της ανθρώπινης συνειδητότητας.

Με σημείο εκκίνησης λοιπόν την εμπειρία των φαινομένων ο Χέγκελ (αυτό που αποτυπώνεται ως συνειδητή εμπειρία), επιχειρεί να εξαγάγει τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά της αντιληπτικής διαδικασίας και την οντότητα των εμπειριών μας. Έτσι έχουμε **μια ΦτΠ ως προπαιδευτική της Επιστήμης της Λογικής**, και **μια ΦτΠ που αρθρώνεται με κεκτημένη την Επιστήμη της Λογικής**, ως μέρος του υποκειμενικού πνεύματος, το οποίο μαζί με το αντικειμενικό πνεύμα αποτελούν τα δύο σκέλη της "φιλοσοφίας του πνεύματος"

Ο ορίζοντας της φιλοσοφίας του Χέγκελ, ότι "το αληθές είναι το όλον", καθορίζεται από τις συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες της εποχής του και από το επίπεδο ανάπτυξης των επιστημών και της φιλοσοφίας. Η κεφαλαιοκρατία ολοκλήρωνε τότε τη διαμόρφωση της χωρίς να εκδηλώνει ακόμα πλήρως ανεπτυγμένες τις αντιφάσεις της και η "εργατική τάξη" της Γερμανίας δεν προβάλλει ακόμα ως αυτοτελής πολιτική δύναμη. Δεν είχαν ωριμάσει λοιπόν οι συνθήκες που θα επέτρεπαν την αυστηρά επιστημονική θεώρηση των κοινωνικών δυνάμεων, των ανταγωνισμών της κεφαλαιοκρατίας, των δρόμων και των μέσων υπέρβασης αυτών των ανταγωνισμών. Επομένως, όπως είναι αναμενόμενο σε παρόμοιες συγκυρίες, η υφιστάμενη τάξη πραγμάτων πρόβαλε αναπόφευκτα είτε ως αιώνια και αμετάβλητη, είτε οι απόψεις

περί των σκοπών, των μέσων και των δρόμων αλλαγής της κοινωνίας δεν μπορούσαν παρά να είναι ουτοπικές.

Ο κύριος είναι αυτοτελής ον, ζει ανεμπόδιστη ζωή πραγματοποιεί κάθε επιθυμία του, δεσπόζει πάνω στο δούλο. Ο κύριος είναι η συνείδηση που υπάρχει για τον εαυτό της αλλά και συνείδηση που υπάρχει για τον εαυτό της, που με τη μεσολάβηση μιας άλλης συνείδησης (δούλου) συνδέεται με τον εαυτό της. Έτσι ο κύριος σχετίζεται άμεσα με την έννοια της αυτοσυνείδησης, το δούλο και τη μη αυτοτέλεια του αντικειμένου της επιθυμίας του αλλά και έμμεσα με το δούλο και το αντικείμενο της επιθυμίας του.

- Ο κύριος με το αίσθημα της απόλυτης δύναμής του αναγνωρίζεται από το δούλο ως δύναμη, όμως εξαρτάται από τον δούλο για να ικανοποιήσει τα θέλω του.
- Ο δούλος είναι μη αυτοτελής ον, κάθε πράξη στη ζωή του είναι στην πραγματικότητα πράξη του κυρίου του (για κάθε επιθυμία του κυρίου του). Η αλήθεια της αυτοτελούς συνείδησής του είναι η δουλική συνείδηση.

Ο Χέγκελ εισάγει για πρώτη φορά την ιστορία στο εσωτερικό της μεταφυσικής, όπως θα λέγαμε – ή, αλλιώς διατυπωμένο, συμπλέκει την επιστημολογική πορεία ανάπτυξης της αυτοσυνείδησης με την ιστορική πορεία της ανθρωπότητας από τη δουλεία στην ελευθερία.

Τα τρία πρώτα στάδια αυτής της πορείας, από την Αισθητηριακή βεβαιότητα μέχρι την ανάπτυξη της Διάνοιας (Verstand), υπάγονται από τον Χέγκελ στην έννοια της Συνείδησης (Η «διαλεκτική του κυρίου-και-του-δούλου» από τον Χέγκελ στον Νίτσε, Φώτης Τερζάκης, http://fotisterzakis.gr/Keimena/20_dialektikh_kyriou_doulou.htm). Το τελευταίο στάδιο, που αντιστοιχεί στη βαθμίδα του Λόγου (Vernunft), ορίζεται ως Αυτοσυνείδηση. Η συνείδηση είναι εξ ορισμού αναφορική, όπως λέμε, δηλαδή, έχει πάντα ένα αντικείμενο εξωτερικό προς την ίδια. Από τη στιγμή που η συνείδηση καθιστά αντικείμενο τον ίδιο τον εαυτό της, γίνεται δηλαδή διασκεπτικός αυτοαναστοχασμός και δι' αυτού συνειδητοποιεί ότι η όλη «πραγματικότητα» δεν είναι παρά μια δική της ανασύσταση, το δικό της δημιουργικό έργο, μεταβάλλεται σε

πραγματική αυτοσυνείδηση – και το ίδιο το Πνεύμα είναι, για τον Χέγκελ, «Λόγος που έχει επίγνωση του εαυτού του». Αυτό λέγεται επίσης κι έτσι: «Ένας Εγώ πού είναι Εμείς, και ένα Εμείς που είναι Εγώ». Με άλλα λόγια, οι πραγματικότητες του Λόγου και του ίδιου τού Πνεύματος, που γίνονται προσιτές μέσ' από την έσχατη ανάπτυξη της αυτοσυνείδησης, είναι έννοιες κατ' ανάγκη συλλογικές, και σε τελευταία ανάλυση πολιτικές. Πραγματώνονται μόνο στην ελεύθερη, έλλογα ρυθμισμένη πολιτική συλλογικότητα (που είναι η κανονιστική έννοια του Κράτους στη γλώσσα τού Χέγκελ).

Το ιστορικό πρόβλημα είναι, για τον Χέγκελ, *πώς φτάνουμε στην ελεύθερη, έλλογα ρυθμισμένη πολιτική συλλογικότητα*; Σύμφωνα με την κοπιώδη διαλεκτική λογική του, αναγκαστικά δια του αντιθέτου της: μέσ' από την αυθαιρεσία, τη βία και την ανελευθερία, σαν να λέμε, και ως τελική άρση αυτών. Αυτή τη διαλεκτική αναλαμβάνει να εκθέσει στο κεφάλαιο περί ελευθερίας και δουλείας. Αν η Συνείδηση στο σχήμα που εκθέσαμε παραπάνω είναι προϊόν των γνωστικών δυνάμεων του ανθρώπου, η Αυτοσυνείδηση είναι προϊόν των βουλευτικών του δυνάμεων. *Η βούληση εμφανίζεται αρχικά*, λέει ο Χέγκελ, *ως επιθυμία* – δηλαδή, πρόθεση ιδιοποίησης και ανάλωσης του αντικειμένου. Τι συμβαίνει όμως τη στιγμή που στον ορίζοντα εμφανίζεται μία άλλη βούληση, αποφασισμένη εξίσου να ιδιοποιηθεί για λογαριασμό της το αντικείμενο; Εγκαινιάζεται ένας δραματικός αγώνας ζωής και θανάτου, όπου αναγκαστικά η μία συνείδηση πρέπει να εξαλειφθεί ως τέτοια, να περιέλθει δηλαδή στην κατάσταση αντικειμένου. Είτε η μία θα φονευθεί, λοιπόν, είτε θα ανταλλάξει τη ζωή της με την ελευθερία της αποποιούμενη την ίδια της την υποκειμενικότητα – θα γίνει δηλαδή «πράγμα», υπόδουλο σώμα στην υπηρεσία τής απόλαυσης του κυριάρχου. Η ιστορία όμως δεν τελειώνει εδώ. Γιατί ίδιον της ανθρώπινης υποκειμενικότητας είναι, πέρ' από την απλή επιθυμία, το αίτημα αναγνώρισης, η δεύτερη βαθμίδα της βούλησης. Ο κύριος αφενός επιθυμεί να αναγνωριστεί ως τέτοιος, και αυτό μπορεί να γίνει μόνο από μία άλλη ελεύθερη συνείδηση, άρα η αναγνώρισή του εξαρτάται από την ανεσταλμένη ελευθερία του δούλου· αφετέρου, η ίδια του η απόλαυση τώρα είναι μεσολαβημένη από την εργασία του δούλου, από τον οποίο έτσι εξαρτάται διπλά. Την τρίτη διαδοχική στιγμή αυτής της, εκεί που η αντιπαλότητα έχει λήξει και η σχέση κυριότητας μοιάζει να έχει παγιωθεί μονόπλευρα, ο κύριος αποδεικνύεται δούλος τού δούλου, και δεν έχει άλλη επιλογή από να προβεί στην αναίρεση της σχέσης δουλείας μέσα στην αμοιβαία αναγνώριση και ελευθερία. Αυτό βεβαίως δεν γίνεται από τη μία στιγμή

στην άλλη, αλλά στη διάρκεια μιας μακράς ιστορικής πορείας όπου η πρωτοβουλία έχει περάσει πλέον στα χέρια του δούλου.

Αυτός, μέσ' από την υπομονετική εργασία του διδάσκεται την κυριαρχία πάνω στον φυσικό κόσμο, αποθησαυρίζει πείρα και γνώση, μέχρις ότου γεννηθεί μέσα του η έννοια της ελευθερίας. Σε πρώτο στάδιο είναι αυτή μόνο θεωρητική, αφηρημένη, και μπορεί να συμβαδίζει με την εξωτερική του (ιστορική) παραμονή στην κατάσταση δουλείας. Το στάδιο αυτό ο Χέγκελ το ονομάζει Στωικισμό· στο επόμενο στάδιο, το οποίο ονομάζει Σκεπτικισμό, η προσπάθειά του να πραγματώσει χωρίς περιορισμούς την ελευθερία του τον ωθεί σε ρευστοποίηση όλων των αξιών και των κανόνων, διασάλευση όλων των ιεραρχιών, μέχρις ότου ποθήσει μια υπερβατική τάξη η οποία θα τον λυτρώσει από την τυραννία των εσωτερικών του αντιφάσεων. Το τρίτο αυτό στάδιο είναι η λεγόμενη «δυστυχής συνείδηση», που στον Χέγκελ είναι ταυτόσημη με τον Χριστιανισμό. Η αυταπάτη της είναι ότι αναζητεί έξω από τον εαυτό της, σε ένα υπερβατικό επέκεινα, εκείνο που ενυπάρχει ως δυνατότητα μόνο μέσα της. Μόνον από τη στιγμή που συνειδητοποιήσει και αναλάβει πλήρως αυτή τη δυνατότητα —και η νεωτερική διαμάχη του Διαφωτισμού με τη θρησκευτική συνείδηση είναι το τελευταίο επεισόδιο σε αυτό το ιστορικό δράμα— θα έχει οδηγηθεί στην έλλογη ελευθερία, που είναι υπέρβαση τόσο της εγωιστικής ιδιοτέλειας όσο και των αυτοεπιβεβλημένων μορφών αποξένωσης: το Εγώ θα έχει γίνει Εμείς, που βρίσκει την αυθεντική του πλήρωση στον έννομα ρυθμισμένο βίο μιας εθνικής κοινότητας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β'. Η ΣΧΕΣΗ ΕΡΓΑΤΗ – ΜΗ ΕΡΓΑΤΗ ΣΤΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑ

Η σχέση *εργάτη – μη εργάτη* ονομάζεται εργασιακή σχέση. Εργασιακές σχέσεις ορίζονται οι συνθήκες εργασίας, η συμπεριφορά των εργαζομένων μέσα στο εργασιακό περιβάλλον και η απόδοσή τους σε σύγκριση με τους στόχους της επιχείρησης ή του οργανισμού. Συνοπτικά, λοιπόν, θα λέγαμε ότι οι εργασιακές σχέσεις περιλαμβάνουν όλες τις διαστάσεις των σχέσεων μεταξύ εργοδοτών και εργαζομένων.

Η εργασιακή σχέση είναι σχέση εξουσίας. Εξουσία είναι «η ικανότητα να επηρεάζουμε την συμπεριφορά ενός άλλου ατόμου μέσω κάποιας μορφής κύρωσης. Όμως, η έννοια της εξουσίας δεν έχει μόνο αυτή τη διάσταση. Η τρισδιάστατη άποψη για την εξουσία δίνει επιπλέον έμφαση στο ρόλο των πολιτικών συμφερόντων και ασπάζεται τη θέση ότι οι επιθυμίες και οι πεποιθήσεις των ανθρώπων μπορούν να τροποποιούνται και να διαμορφώνονται με τρόπο τέτοιο που να μπορεί να θεωρηθεί ότι έρχονται σε αντίθεση με τα θεμελιώδη συμφέροντά τους. Η εξουσία δεν ενοικεί μόνο στους επίσημους πολιτικούς και κοινωνικούς θεσμούς αλλά είναι μια ιδιότητα που είναι διάχυτη στο πλαίσιο ενός δικτύου κοινωνικών σχέσεων. Η εξουσία είναι παντού, όχι επειδή αγκαλιάζει τα πάντα, αλλά επειδή προέρχεται από παντού. Ο εργοδότης έχει το σύννομο δικαίωμα να διευθύνει τις εργασίες και να κατευθύνει τις προσπάθειες προς την επίτευξη συγκεκριμένων στόχων. Από την άλλη πλευρά, ο μισθωτός εργαζόμενος μπορεί –άτυπα και ανεπίσημα- να ματαιώσει την επίτευξη των παραπάνω στόχων. Συνεπώς, είτε επίσημα είτε ανεπίσημα, οι εργασιακές σχέσεις αποτελούν ένα πεδίο αντιπαράθεσης και από τα δύο μέρη ως δείγμα καλής πίστης που διέπει τις σχέσεις μεταξύ των δύο μερών. Συνεπώς, πρόκειται για συσχετισμό δυνάμεων.

Ο κλάδος της *διοικητικής επιστήμης* ασχολείται με την λειτουργία μιας επιχείρησης και τον τρόπο διοίκησης της το οποίο συνιστά ένα ιδιαίτερα σύνθετο ζήτημα στον βαθμό που μια επιχείρηση είναι ένας ζωντανός οργανισμός με εργοδότη και εργαζομένους.

Το ζήτημα των εργασιακών σχέσεων έχει απασχολήσει ιδιαίτερα τους ερευνητές από την στιγμή που οι επιχειρήσεις την σημερινή εποχή έχουν πλέον γιγαντωθεί αλλά και λόγω του ότι οι άνθρωποι παρουσιάζουν συμπτώματα κακής ψυχολογίας με αποτέλεσμα να επηρεάζεται και η λειτουργία μιας επιχείρησης. Θα πρέπει να τονιστεί ότι στη φιλοσοφία της επιχείρησης θα πρέπει να υπάρχει μια στενή σχέση ανάμεσα στις παραμέτρους: κίνητρα – απόδοση - ικανοποίηση από την εργασία καθώς επίσης και πέρα από το ότι βασίζει την αποδοτική λειτουργία της στα τυπικά προσόντα των εργαζομένων και στις δεξιότητές τους απαραίτητη είναι και η επιμόρφωση των τελευταίων. Με τον τρόπο αυτό οι εργαζόμενοι θα αντιληφθούν ότι διατηρώντας μια θετική ψυχολογία θα αποδίδουν καλύτερα και ενδεχομένως με λιγότερη προσπάθεια.

Στις χειρόγραφες σημειώσεις του «Οικονομικά-Φιλοσοφικά Χειρόγραφα» ο Μαρξ σχετικά με τα «οικονομικά» επιχειρεί να εξηγήσει τον ρόλο των υλικών συμφερόντων και της οικονομίας στις κοινωνίες που έχουν κυριαρχήσει οι καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής ενώ επιστρατεύει τη «φιλοσοφική» γλώσσα του επειδή πέραν της στατικής περιγραφής της δομής και της λειτουργίας του καπιταλιστικού συστήματος επιχειρεί να δείξει τη δυναμική του

Αυτού του είδους η προσέγγιση προσφέρει δυο μεγάλα πλεονεκτήματα: αναδεικνύει καταρχήν ότι η εργατική τάξη είναι η κινητήρια δύναμη του τεράστιου πλούτου που χαρακτηρίζει τις καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής.

Ταυτοχρόνως, όμως, δείχνει και ότι αυτή η ίδια τάξη είναι καταδικασμένη στην απόλυτη ή σχετική φτώχεια των χαμηλών ή ελάχιστων ημερομισθίων, στο φόβο της ανεργίας, αλλά και στον αποκλεισμό της από όλα εκείνα τα αντικείμενα και τις υπηρεσίες που δίνουν στον άνθρωπο τη δυνατότητα να ζει ανθρώπινα.

Η αιτία που τα ανθρώπινα όντα ζουν σε κατάσταση αλλοτρίωσης, δηλαδή ζουν έξω από τον εαυτό τους, σαν να μην τον ελέγχουν, εντοπίζεται από τον Μαρξ στην ατομική ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής.

Ο Μαρξ αναφέρεται στην πολιτική κατάσταση στη Γερμανία εκείνης της εποχής. Είναι ακριβώς η περίοδος που ξεκινούσε τη μελέτη της καπιταλιστικής κοινωνίας και της επιστήμης της πολιτικής οικονομίας. Υποστηρίζει ότι οι πολιτικοί αγώνες για τον εκδημοκρατισμό και την απελευθέρωση από την τυραννία των γαιοκτημόνων και της απολυταρχίας στα γερμανικά κρατίδια της δεκαετίας των 1840 δεν θα είναι επιτυχείς, αν διεξαχθούν στο όνομα γενικώς του έθνους και περιορισθούν στη συγκρότηση και την ανάπτυξη ενός μοντέλου εθνικού καπιταλισμού. Οι Γερμανοί επαναστάτες θα ωφελούνταν μόνο αν αντλούσαν τα δικά τους διδάγματα από την ανάλυση της ανάπτυξης της σύγχρονης κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας.

Στο πρώτο απόσπασμα ξεκινά με την ανάλυση του κεφαλαίου όσο και της και δηλώνει ότι αμφότερα αποτελούν ισοδύναμο κλοπής ή εξαπάτησης και μόνο με τη συνεργασία της νομοθεσίας καθαγιάζεται η κληρονομική τους διάσταση. Αναφέρει ότι οι αγώνες μεταξύ κεφαλαιοκρατών και εργατών καθορίζουν τους μισθούς.

Αφενός, άρα, η ατομική ιδιοκτησία είναι αποτέλεσμα κοινωνικής σύμβασης, προϊόν του «θετικού», όπως λέγεται, δικαίου, και δεν εμπεριέχει τίποτα προκαθορισμένο από τη φύση.

Αφετέρου, οι μισθοί στην καπιταλιστική κοινωνία που αντιστοιχούν στις στοιχειωδέστερες ανθρώπινες ανάγκες είναι «ανοικτό» ζήτημα, διακύβευμα των σκληρών αγώνων μεταξύ εργατών και κεφαλαιοκρατών. Δεν είναι φυσικό φαινόμενο, θα έλεγε, για παράδειγμα, σήμερα ο Μαρξ, ούτε οι μειώσεις στους μισθούς ούτε οι «ευέλικτες» εργασιακές σχέσεις ούτε τα πενιχρά κατώτατα μεροκάματα.

«Όσο περισσότερο παράγει ο εργάτης, τόσο λιγότερα έχει να καταναλώσει, όσες περισσότερες αξίες δημιουργεί τόσο λιγότερη αξία αποκτά, τόσο πιο ασήμαντος γίνεται»: ο πλούτος που δημιουργούν οι εργάτες μετατρέπεται σε τέρας που τους εξουσιάζει.

Ο Μαρξ εξηγεί αυτό το φαινόμενο μέσα από την έννοια της αλλοτρίωσης.

«Καπιταλισμός είναι το σύστημα που επιβάλλει την αλλοτρίωση του ανθρώπινου όντος/εργάτη από τις ιδιότητες και τα χαρακτηριστικά που το εντάσσουν στο ανθρώπινο είδος στο οποίο ανήκει».

Ο τρόπος με τον οποίο το ανθρώπινο ον εργάζεται, δηλαδή επεξεργάζεται και μεταμορφώνει τη φύση, καθορίζει και τον τρόπο με τον οποίο αναπτύχθηκε η ευάριθμη ποικιλία διαφορετικών κοινωνιών. Το θεμέλιο ακόμα και των πιο περίπλοκων και εξελιγμένων πολιτισμών είναι η ενιαία και ενοποιητική διαδικασία που λέγεται εργασία.

Ο καπιταλισμός, ωστόσο, διαστρέφει, καταπιέζει, καταστρέφει αυτή τη χαρακτηριστικότερη ανθρώπινη ιδιότητα του ανθρώπου, την ιδιότητά του να εργάζεται. Ο Μαρξ καταλήγει στη θεωρητική του γενίκευση: στον καπιταλισμό είσαι και απολαμβάνεις αυτό που το χρήμα σου μπορεί να αγοράσει, αναπτύσσεις αποκλειστικώς και μόνον εκείνες τις δεξιότητες, ικανότητες, κλίσεις ή ανθρώπινες ιδιότητές σου που θα αποφέρουν κέρδος, χρήμα. Είναι εντελώς αδιάφορο αν παραμένεις ανολοκλήρωτη προσωπικότητα.

Στην καρδιά της έννοιας της αλλοτρίωσης, όπως την αντιλαμβάνεται ο Μαρξ, βρίσκεται η θέση του ότι το υποκείμενο της κοινωνικής αλλαγής και της ιστορίας είναι η ανθρώπινη εργασία. Η εργασία αποτελεί το θεμέλιο πάνω στο οποίο «συνέχεται» το ανθρώπινο είδος ως ανθρώπινη φύση.

Η εργατική τάξη δεν προσδιορίζεται από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της (τις φυσικές ικανότητες, τον πολιτισμό ή την εθνική καταγωγή της, τις δεξιότητες ή κάποιες ιδιαίτερες μορφές εργασίας), αλλά από την αφηρημένη, βιολογικώς ανθρώπινη

ικανότητά της να δρα επί του περιβάλλοντός της, όπως λέει χαρακτηριστικά ο ίδιος ο Μαρξ. Προσδιορίζεται, δηλαδή, από την ικανότητά της για εργασία, από την κατοχή της εργατικής δύναμης.

Σχεδόν εκατόν πενήντα χρόνια μετά, η πορεία των καπιταλιστικών κοινωνιών εξακολουθεί να απειλεί το μέλλον ολόκληρης της ανθρωπότητας ως είδους. Το μόνο βέβαιο στις μέρες μας είναι ότι ούτε στην άνθηση ούτε στην αστάθεια και την κρίση του συστήματος που υπερασπίζονται, οι καπιταλιστές δεν μπορούν να προσφέρουν πραγματικές διεξόδους από τα προβλήματα που διαρκώς συσσωρεύει και διαρκώς γεννά ακριβώς η ατομική ιδιοκτησία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ'. Η ΣΧΕΣΗ ΑΦΕΝΤΗ – ΔΟΥΛΟΥ ΣΤΟΝ ΝΙΤΣΕ

Ο Νίτσε κατανοεί κατ' αρχάς, όσο και ο Χέγκελ, ότι οι ηθικές στάσεις χρειάζονται μεταθητική, δηλαδή ιστορική, ερμηνεία· αν υπερβαίνει σε κάτι τον Χέγκελ, είναι κατά το βάθος της ψυχολογικής του ενόρασης. Θα υιοθετήσει τις έννοιες του «κυρίου» και του «δούλου» κατανοώντας τες όχι ως εμπειρικές ιστορικές πραγματικότητες αλλά ως συστήματα αξιών, των οποίων τα ψυχολογικά θεμέλια επείγει να φωτιστούν. Γενεαλογεί την έννοια του «κυρίου» πίσω από τη σχέση κυριαρχίας, στην ελεύθερη ιδιοποίηση του κόσμου: ο «κύριος» γίνεται έτσι το έμβλημα της ανεμπόδιστης ζωής, έκφραση της αθωότητας και της ενορμητικής πλήρωσης, που σηματοδοτεί τις παραδείσεις απαρχές της ιστορίας. Ενόψει αυτής της αξιακής αφετηρίας —που στη σκέψη του Νίτσε έχει σαφώς κανονιστικό χαρακτήρα, υποδεικνύει τί θα έπρεπε να είναι η ζωή— η ανάπτυξη του πολιτισμού μοιάζει με υπόστροφη εξέλιξη, μια διαρκή έκπτωση από τις αξιακές του αφετηρίες που αντανακλά όλο και βαθύτερη εσωτερίκευση της οδύνης.

Το πρόβλημα για τον Νίτσε είναι να κατανοηθεί αυτή «οδύνη», αυτή η «αυτοαντίφαση» που βρίσκεται στα θεμέλια του πολιτισμού και, σύμφωνα με τις έννοιες που χρησιμοποιεί, αντιπροσωπεύει *την μετατροπή του κυρίου σε δούλο*. Είναι το πρωταρχικό τραύμα του πολιτισμού: η ανεμπόδιστη ζωή γίνεται ανεσταλμένη ζωή, οι «ενεργές δυνάμεις» μεταμορφώνονται σε «αντενεργές» καθώς στρέφονται ενάντια στον εαυτό τους, η ελεύθερη και ηδονική ιδιοποίηση γίνεται εργασία («ανεσταλμένη απόλαυση» την έλεγε ο Χέγκελ) και η χαμερπής ιδιοτέλεια βασιλεύει.

Ο Νίτσε λοιπόν θα αφηγηθεί διαφορετικά την *ιστορία του πολιτισμού*, όχι ως διαρκή πρόοδο αλλά ως *διαρκή έκπτωση από τις αξιακές του αφετηρίες*. Θα ενταφιάσει οριστικά δηλαδή τη διαφωτιστική αισιοδοξία, που ήταν ακόμα η κινητήρια δύναμη στην αφήγηση του Χέγκελ

Τα στάδια της πορείας του πολιτισμού, όπως την εξιστορεί ο Νίτσε, είναι Μνησικακία, Κακή συνείδηση, Μηδενισμός. Πρόκειται για τις ψυχοκοινωνικές μεταμορφώσεις του τραύματος, της οδύνης. Η ίδια η οδύνη, ο πόνος, ο τραυματισμός, είναι ένα τυχαίο και αναπόφευκτο συμβάν που επιφυλάσσει η ζωή και δεν χρειάζεται περαιτέρω εξήγηση. Η ανεμπόδιστη ζωή (ο «κύριος» πριν από τη σχέση κυριαρχίας) εάν δεν πεθάνει, ξεχνάει και προχωρεί. Για τον Νίτσε, ο φόβος του θανάτου είναι η εσωτερίκευση της οδύνης, και αυτό είναι το ολέθριο συμβάν που εισάγει στη σπείρα των υπόστροφων εξελίξεων. Μνησικακία είναι ο ατέρμονος μηρυκασμός του πόνου («κακή πέψη», λέει επίσης ο Νίτσε), που καταλήγει σε ανεξέλεγκτο και προβολικό μίσος για τους «άλλους»: εφόσον υποφέρω, κάποιος πρέπει να φταίει, και αν δεν ξέρω ποιος φταίει, θα βρω κάποιον. Το επόμενο στάδιο της σπείρας, που επιγράφεται Κακή συνείδηση, είναι η ενδοστροφή αυτού του μίσους στον ίδιο τον εαυτό: η ακατάπαυστη ενοχή του μνησικάκου όντος για την ίδια του τη μνησικακία και ο, εν είδει εξιλέωσης, μαζοχιστικός αυτοβασανισμός. Το τρίτο και τελευταίο στάδιο, που επιγράφεται Μηδενισμός, αντιπροσωπεύει τη σύγχρονη αστική κοινωνία: τελικό προϊόν αυτής της μακράς και υπόστροφης εξέλιξης, είναι το βασίλειο της απόλυτης νοσηρότητας, κατάπτωση όλων των δημιουργικών δυνάμεων της ζωής και του πολιτισμού, μια εικόνα εκφυλισμού και αποσύνθεσης που ελάχιστοι μπόρεσαν να ζωγραφίσουν με τέτοια φρικώδη ενάργεια.

Εσωτερίκευση, μηρυκασμός, προβολή, παλινδρόμηση, ενδοστροφή: όροι με τους οποίους είμαστε σήμερα καλά εξοικειωμένοι από την ψυχαναλυτική φιλολογία, είναι όλες προδρομικές συλλήψεις του Νίτσε στην αγωνιώδη του προσπάθεια να καταλάβει την αυτοκαταστροφική πορεία του πολιτισμού. Αυτή η προοπτική του πολιτισμού έγινε πλήρως ορατή μόνο στον εικοστό αιώνα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ'. ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΚΑΙ ΔΟΥΛΕΙΑ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Νέοι που αναζητούν τη θέση τους στον σύγχρονο κόσμο, γενικά: άνθρωποι με ισχυρές ευαισθησίες απέναντι στους περιορισμούς της γνήσιας αυτόνομης έκφρασης αναζητούν απαντήσεις στο θέμα της ανθρώπινης ελευθερίας. Ζητούν απάντηση στο ερώτημα τί είναι ελευθερία; Μάλιστα, οι περισσότερο προβληματισμένοι θέτουν το ερώτημα : μπορεί ο άνθρωπος από τη φύση του να είναι ελεύθερος; Για να προχωρήσουν στο επόμενο ερώτημα : μπορεί ο άνθρωπος ως κοινωνικό ον, δηλαδή ως δημιουργός του ίδιου του κοινωνικού ή και του ανθρωπογενούς φυσικού περιβάλλοντος στο οποίο ζει, να είναι ελεύθερος; Το ερώτημα αυτό αποκτά μεγαλύτερη διανοητική και ψυχολογική ένταση για τον καθένα ο οποίος αποδέχεται ότι η ελευθερία είναι στη φύση του ανθρώπου, στη φυσική ιδιοσυστασία του, γι αυτό και εμφανίζεται ως ανάγκη όχι μόνον για την επιβίωσή του, αλλά και για την αυθεντική αυτόνομη και ολοκληρωμένη αυτοπραγμάτωσή του. Για να καταλήξουν στην προσωποποίηση του ερωτήματος : είμαι εγώ ελεύθερος; Ποιος μπορεί να πει ότι είναι ελεύθερος στο σημερινό κόσμο;

«Η σημερινή ιστορική περίοδος είναι μια περίοδος στην οποία σβήνουν σιγά-σιγά όλα όσα συγκροτούσαν προηγουμένως ένα λόγο για να ζει κανείς»!
(http://dangerfew.blogspot.gr/2012/10/blog-post_17.html)

Η αιτία αυτής της οδυνηρής κατάστασης πραγμάτων είναι ξεκάθαρη. Ζούμε σ' ένα κόσμο όπου *τίποτα δεν είναι στο μέτρο του ανθρώπου*. Υπάρχει μια τερατώδης δυσαναλογία μεταξύ του σώματος του ανθρώπου, του πνεύματος του ανθρώπου και των πραγμάτων που συγκροτούν σήμερα τα στοιχεία της ανθρώπινης ζωής. Τα πάντα βρίσκονται σε ανισορροπία και καμιά κοινωνική κατηγορία, ομάδα ή τάξη ανθρώπων δεν ξεφεύγει εντελώς από αυτήν

Αυτή η ανισορροπία είναι ουσιαστικά θέμα ποσότητας. Έχουμε διαβεί ένα κατώφλι όπου, όπως είπε ο Χέγκελ, μια απλή διαφορά ποσότητας επιφέρει ένα ποιοτικό άλμα – κι εδώ έχουμε ένα τέτοιο άλμα από το πεδίο του ανθρώπινου στο πεδίο του

απάνθρωπου. Βέβαια, σε ένα αφηρημένο επίπεδο αυτό δεν είναι ορατό διότι σε κάθε ποσοτική αύξηση μπορούμε ν' αλλάζουμε αυθαίρετα τη μονάδα μέτρησης και να μη διακρίνεται η ποιοτική μεταβολή. Στο πεδίο του συγκεκριμένου ωστόσο, υπάρχουν ορισμένες μονάδες μέτρησης που δεν αλλάζουν κατά τις ορέξεις μας: π.χ. το ανθρώπινο σώμα, η ανθρώπινη ζωή, το έτος, η ημέρα, η μέση ταχύτητα της ανθρώπινης σκέψης. Η σημερινή ζωή δεν οργανώνεται στα μέτρα όλων αυτών των δεδομένων αλλά με βάση μια εντελώς διαφορετική τάξη μεγεθών.

Αν μάλιστα δούμε, ότι το παρόν οικονομικό καθεστώς εξάντλησε πλέον τις κατασκευαστικές του ικανότητες και λειτουργεί υπονομεύοντας ολοένα και περισσότερο τις υλικές βάσεις του, θα αντιληφθούμε σε όλη την απλότητά της την ουσία της απύθμενης αθλιότητας, στην οποία έχουμε καταδικάσει τις μελλοντικές γενιές. *Φαινομενικά*, τα πάντα σήμερα γίνονται μεθοδικά: η επιστήμη βασιλεύει, οι μηχανές έχουν καταλάβει σχεδόν ολόκληρο το πεδίο της εργασίας, τα πάντα γίνονται με βάση τις στατιστικές και στο ένα έκτο του πλανήτη η κοινωνική ζωή ρυθμίζεται με βάση κάποια συγκεκριμένα σχέδια. Όμως στην πραγματικότητα, *το ίδιο το μεθοδικό πνεύμα εκλείπει ολοένα και περισσότερο για τον απλό λόγο ότι η σκέψη δεν βρίσκει πλέον πού ακριβώς να πατήσει*, μιας και τα πάντα έχουν συνδεθεί σε ένα τόσο ευρύ, πολύπλοκο όσο και αφηρημένο σύνολο, πολύ πέρα και πάνω από την εμβέλεια του ατόμου και του σκέπτεσθαι.

Αυτό δεν ισχύει μόνο για το πεδίο της επιστήμης και της γνώσης, ούτε μόνο για την ίδια την πρακτική και παραγωγική ζωή – όπου ο εργαζόμενος περιστέλλεται σε ένα εντελώς παθητικό ρόλο –, αλλά και για το σύνολο της κοινωνικής ζωής, η οποία εξαρτάται από τόσο πολλούς και τόσο αλληλένδετους παράγοντες, που κανείς πλέον δεν είναι σε θέση να συλλάβει με ακρίβεια το πώς ακριβώς δουλεύει. Έτσι, η κοινωνική εκείνη λειτουργία που κατ' εξοχήν ανήκει στο άτομο, η λειτουργία του συντονισμού, της διεύθυνσης και της απόφασης, ξεπερνάει τις ατομικές ικανότητες και γίνεται αφηρημένα συλλογική και ανώνυμη.

Στο βαθμό λοιπόν που ότι το συστηματικό έχει η σύγχρονη ζωή, ξεφεύγει από τη εμβέλεια της σκέψης μας, η συστηματικότητα αποκαθίσταται μέσα από πράγματα που ανήκουν στην *υποτιθέμενη* συλλογική σκέψη – υποτιθέμενη, διότι η συλλογικότητα, ασφαλώς, δεν σκέφτεται! Έτσι, η συνοχή της επιστήμης εξασφαλίζεται αφενός από σημεία, δηλαδή από έτοιμες λέξεις ή εκφράσεις που χρησιμοποιούνται άσχετα από το αρχικό τους νόημα, και αφετέρου από αλγεβρικούς υπολογισμούς. Στο πεδίο της εργασίας, την αντίστοιχη λειτουργία την αναλαμβάνουν

οι μηχανές. Η παραγωγή και η κατανάλωση, επίσης, σχετίζονται και ρυθμίζονται από ένα αφηρημένο πράγμα, το χρήμα. Και τέλος, ο συντονισμός και η διεύθυνση της κοινωνίας, έχουν εγκαταλειφθεί και αυτές σε ένα μηχανισμό, τη λεγόμενη γραφειοκρατία, που τα κομμάτια της είναι άνθρωποι και τα γρανάζια που τα συνδέουν είναι πρωτόκολλα, αναφορές και στατιστικές.

Η αντιστροφή της σχέσης μεταξύ μέσων και σκοπών, μια αντιστροφή που σε κάποιο βαθμό αποτελεί το νόμο κάθε καταπιεστικής κοινωνίας, είναι πλέον ολοκληρωτική και εκτείνεται παντού. Ο επιστήμονας δεν καταπιάνεται με την επιστήμη προκειμένου να καταφέρει να δει καθαρότερα τη σκέψη του, αλλά αποβλέποντας στην επίτευξη εκείνων των αποτελεσμάτων, που θα επιβεβαιώσουν την ήδη συγκροτημένη επιστήμη. Οι μηχανές δεν λειτουργούν για να βοηθούν τον άνθρωπο να επιβιώνει αλλά, απεναντίας, έχουμε φτάσει στο σημείο να μην αφήνουμε ανθρώπους να επιβιώσουν αν δεν γίνουν υπηρέτες των μηχανών. Το χρήμα δεν αποτελεί ένα εύχρηστο μέσον για την ανταλλαγή των προϊόντων, αλλά η ακατάσχετη ροή εμπορευμάτων αποτελεί το μέσον για να κυκλοφορεί το χρήμα. Τέλος, η ίδια η οργάνωση δεν είναι ένα μέσον για την άσκηση μιας συλλογικής δραστηριότητας αλλά, απεναντίας, η δραστηριότητα μιας ομάδας ανθρώπων αποτελεί το μέσον για την ενίσχυση της οργάνωσης. Μια άλλη όψη του ίδιου πράγματος είναι το γεγονός, ότι τα ίδια τα σημεία – λέξεις και αλγεβρικές φόρμουλες στο πεδίο της γνώσης, χρήμα και πιστωτικά σύμβολα στο πεδίο της οικονομικής ζωής – εμφανίζονται ως πραγματικότητες ενώ τα πραγματικά πράγματα στα οποία παραπέμπουν, παρουσιάζονται σαν σκιές ακριβώς όπως στο παραμύθι του Άντερσεν για το σοφό και το ίσκιο του.

Όταν ο άνθρωπος έχει εξανδραποδιστεί σε τέτοιο βαθμό, οι αξίες δεν μπορούν πλέον να θεμελιωθούν πουθενά και έτσι, στην πραγματικότητα, τίποτα δεν μπορεί να αξιολογηθεί. *Μοναδικό κριτήριο γίνεται, επομένως, η αποτελεσματικότητα και το κατά πόσον κάτι διευκολύνει μια δεδομένη ροή ή κατάσταση πραγμάτων.* Στο οικονομικό πεδίο λ.χ., μια επιχείρηση δεν κρίνεται με βάση την ενότητα των κοινωνικών λειτουργιών της αλλά με το πόσο επεκτείνεται και πόσο γρήγορα αναπτύσσεται κι αυτό ισχύει για όλους τους τομείς.

Αλλά η εκμηδένιση κάθε δυνατότητας ουσιαστικής αξιολόγησης, οδηγεί αναγκαστικά στην ακύρωση και της ίδιας της σκέψης, τουλάχιστον σε ότι αφορά τον κρίσιμο ρόλο της στον έλεγχο της πορείας των ανθρώπινων πραγμάτων. Η σκέψη πέφτει στη σοφιστεία. *Έτσι και τα πάντα, και σε όλα τα πεδία, γίνονται στα τυφλά.*

Πώς είναι δυνατόν η σκλαβιά να γεννήσει ελεύθερους ανθρώπους; Ποτέ στην ιστορία ένα δουλοκτητικό καθεστώς δεν έπεσε από τους ίδιους τους δούλους. *Η αλήθεια, απεναντίας, είναι ότι η δουλεία αποκτηνώνει τον άνθρωπο μέχρι του σημείου που δεν τον νοιάζει πια που είναι δούλος. Η αλήθεια είναι, ότι την ελευθερία την αισθάνονται πολύτιμη μόνον εκείνοι που είναι πραγματικά ελεύθεροι, εκείνοι που την έχουν πραγματικά γευτεί.* Και η αλήθεια είναι, ότι ένα καθεστώς ολότελα απάνθρωπο, όπως το δικό μας, όχι μόνο δεν διαπλάθει ανθρώπους ικανούς να χτίσουν μια ανθρώπινη κοινωνία, μα και πλάθει τους υποτελείς του, όλους τους υποτελείς του, καταπιεστές και καταπιεζόμενους, σύμφωνα με το δικό του απάνθρωπο πρότυπο.

Βέβαια, λέμε συχνά πως η ισχύς δεν είναι σε θέση να δαμάσει τις ιδέες, τη σκέψη. Όμως για να ισχύει αυτό, πρέπει να υπάρχει σκέψη! *Εκεί όπου οι κάθε λογής παράλογες γνώμες έχουν πάρει τη θέση των ιδεών, η ισχύς μπορεί να κάνει ότι θέλει.* Η απουσία ελεύθερης σκέψης είναι αυτή που επιτρέπει τη βίαιη επιβολή ημιπάλαβων δογμάτων, πολλαπλασιάζοντας τη γενικευμένη αποχαύνωση. Κι όπως ξέρουμε, στις μέρες μας οι απόπειρες αποβλάκωσης των ανθρώπων έχουν στη διάθεσή τους πανίσχυρα μέσα για να σπείρουν την ασάφεια και τον παραλογισμό. Ένα μόνο πράγμα είναι βέβαιον ότι δεν μπορεί να κατορθώσει κανείς, ακόμα κι αν έχει όλα τα μέσα επικοινωνίας στη διάθεσή του: να μεταδώσει ευρύτατα ιδέες σαφείς, συλλογισμούς με στερεή βάση και μια καθαρή ματιά σε όσα συμβαίνουν.

Συνολικά, η κατάσταση στην οποία βρισκόμαστε σήμερα μοιάζει αρκετά με αυτή των ταξιδιωτών, που δεν έχουν ιδέα για το πού βρίσκονται ενώ τρέχουν ολοταχώς μ' ένα αυτοκίνητο χωρίς οδηγό σε μια κακοτράχαλη γη. Πότε άραγε θα επέλθει η πρόσκρουση εκείνη, που θα θέσει στη συνέχεια το ζήτημα να δοκιμάσουμε να φτιάξουμε κάτι καινούργιο και διαφορετικό; Μπορεί σε κάποιες δεκαετίες, ή και αιώνες. Δεν έχουμε κανένα δεδομένο για να το πούμε με ακρίβεια. Οι τωρινές γενιές πάντως, είναι ίσως από εκείνες τις γενιές μέσα στην ιστορία που τους έχει τύχει να επιφορτιστούν με τις περισσότερες φανταστικές ευθύνες και τις λιγότερες πραγματικές ευθύνες. Αυτή η κατάσταση ωστόσο, από τη στιγμή που θα την κατανοήσει κανείς πλήρως, αφήνει μια εκπληκτική πνευματική ελευθερία(Σιμόν Βέιλ, *Σκιαγραφία της σύγχρονης κοινωνικής ζωής*, τελευταίο κεφάλαιο από το βιβλίο της *Στοχασμοί πάνω στα αίτια της ελευθερίας και της κοινωνικής καταπίεσης*).

Οι Περιπτώσεις των Nikolai Alexandrovich Berdyaev και Gilles

Deleuze

Nikolai Alexandrovich Berdyaev

Πρωτεύουσα θέση στη φιλοσοφική διδασκαλία του **Νικολάι Μπερντιάγεφ**, ο οποίος ανήκε στο ρεύμα του θεϊστικού υπαρξισμού, κατέχει η έννοια της **«μη-οντικής ελευθερίας»**, με την οποία θέλησε να ορίσει τον αδέσμευτο δυναμισμό, που αποτελεί το πιο βασικό χαρακτηριστικό της πραγματικότητας. Η ουσία κάθε όντος, κατά τον Μπερντιάγεφ, είναι η πορεία του, η συνεχής τάση του να υπερβαίνει την εκάστοτε υφιστάμενη κατάσταση του. Υπ' αυτή την έννοια η μη-οντική ελευθερία του κάθε όντος δεν είναι κάτι δεδομένο αλλά συνιστά προϋπόθεση της εκάστοτε υφιστάμενης κατάστασης του, είναι η δυνατότητα του να γίνει εκείνο που κάθε φορά είναι.

Επίκεντρο δηλαδή της σκέψης του είναι η ελευθερία απαλλαγμένη από κάθε υπαρκτικό προσδιορισμό. Γι' αυτό και την προσδιορίζει ως **μη οντική-ελευθερία**. Ως μη κάτι ταυτιζόμενο με την κατάσταση που βρίσκεται ένα όν, η μη οντική ελευθερία προηγείται του όντος και προηγείται ως δυνατότητα και μόνο εκείνου που πρόκειται να γίνει κάθε φορά. Η ουσία του κάθε όντος είναι τελικά η πορεία προς μια υπέρβαση της εκάστοτε υφιστάμενης κατάστασής του. Η αιτία της μη-οντικής ελευθερίας που την προσδιορίζει χωρίς να της περιχαράκωνει είναι ο Θεός, η κατεξοχήν ελεύθερη ύπαρξη.

Υπάρχει μια πολύ αυστηρή διάκριση ανάμεσα στον Θεό και την ανθρώπινη ιδέα για το Θεό, ανάμεσα στον Θεό ως υπάρχοντα και τον Θεό ως αντικείμενο. Ανάμεσα στον Θεό και τον άνθρωπο βρίσκεται η ανθρώπινη συνείδηση, η εξωτερίκευση και η προβολή της περιορισμένης κατάστασης αυτής της συνείδησης, με μια λέξη η αντικειμενοποίηση. Ο αντικειμενοποιημένος Θεός αποτέλεσε για τον άνθρωπο το αντικείμενο ενός δουλικού θαυμασμού. Αλλά το παράδοξο συνίσταται στο γεγονός ότι ο αντικειμενοποιημένος Θεός είναι ένας Θεός αλλοτριωμένος από τον άνθρωπο και που τον κυριαρχεί, ένας Θεός που δημιουργήθηκε από τον περιορισμένο και πεπερασμένο άνθρωπο και ο οποίος αντανάκλα ότι το περιορισμένο και πεπερασμένο έχει ο άνθρωπος. Ο άνθρωπος γίνεται -ας πούμε- δούλος εκείνου που ο ίδιος αντικειμενοποίησε και εξωτερίκευσε.

Στις σχέσεις μεταξύ Θεού και ανθρώπου έχουν επεκταθεί οι σχέσεις μεταξύ κυριάρχων και δούλων, όπως υπάρχουν στην κοινωνική ζωή. Λέγοντας ότι ο Θεός

είναι ο κύριος και ο άνθρωπος δούλος, ακολουθούμε μια κοινωνιομορφική σκέψη, ενώ ο Θεός και οι σχέσεις του με τον άνθρωπο και τον κόσμο δεν παρουσιάζουν τίποτε που να μοιάζει με κοινωνικές σχέσεις και η ταπεινωτική «κατηγορία» της κυριαρχίας είναι ανεφάρμοστη για τον Θεό. Ο Θεός δεν είναι κύριος και δεν κυριαρχεί, δεν έχει καμιά δύναμη, καμιά θέληση ισχύος. Δεν απαιτεί τον δουλικό θαυμασμό του υπόδουλου ανθρώπου.

Ο Θεός είναι ελευθερία. Είναι ο ελευθερωτής και όχι ο δυνάστης. Εμπνέει το συναίσθημα της ελευθερίας και όχι της υποταγής. Είναι Πνεύμα και το Πνεύμα δεν γνωρίζει ούτε κύριον, ούτε δούλο. Δεν μπορούμε να σκεφτόμαστε τον Θεό κατ' αναλογία όσων συμβαίνουν στην κοινωνία, ούτε όσων συμβαίνουν στην φύση. Όταν σκεφτόμαστε τον Θεό δεν μπορούμε να εφαρμόσουμε την αρχή του προσδιορισμού γιατί δεν προσδιορίζει τίποτε, ούτε την αρχή της αιτιότητας, γιατί δεν είναι αιτία ουδενός.

Η μόνη δυνατή αναλογία είναι εκείνη που συνάγεται από την ελεύθερη ζωή του πνεύματος. Ο Θεός δεν είναι η αιτία του κόσμου, δεν δρα επάνω στην ψυχή του ανθρώπου ως μία αναγκαιότητα. Δεν κρίνει και δεν αποφαίνεται όπως γίνεται στην κοινωνική ζωή των ανθρώπων. Δεν είναι ένας κυρίαρχος που κρατά στην εξουσία του την ζωή και τον κόσμο.

Ο Θεός είναι ένα Μυστήριο προς το οποίο ο άνθρωπος εξαίρεται και με το οποίο κοινωνεί. Είναι η ψεύτικη και δουλική αντίληψη για τον Θεό, η δουλική καταφατική σύλληψη, που ήταν το τελευταίο καταφύγιο της ανθρώπινης δουλείας, ο τελευταίος της πόρος. Δεν είναι ο Θεός που έκαμε τον άνθρωπο δούλο, γιατί ο Θεός είναι ελευθερωτής, αλλά η θεολογία, η θεολογική αποπλάνηση. Η ειδωλολατρία είναι δυνατή, ακόμη και απέναντι στο Θεό, και οι κοινωνικές σχέσεις, με βάση την δουλικότητα, που υπάρχουν ανάμεσα στους ανθρώπους, χρησίμευσαν για παράδειγμα στην δημιουργία σχέσεων μεταξύ Θεού και ανθρώπων

Αλλά ο Θεός, ως υποκείμενο, ως ξένος προς κάθε αντικειμενοποίηση, είναι αγάπη και ελευθερία και όχι κυριαρχία. Είναι αυτός ο ίδιος ελευθερία και δεν δίνει παρά την ελευθερία. Για τον Θεό δεν μπορούμε να σχηματίσουμε καμιά έννοια και η έννοια που μπορεί λιγότερο ν' αποδοθεί στον Θεό είναι η έννοια του Όντος, που είναι πάντοτε μια εκλογίκευση. Δεν μπορούμε να σκεφθούμε τον Θεό παρά συμβολικά.

Από όλες τις μορφές ανθρώπινης δουλείας, η υποδούλωση στην κοινωνία είναι η πιο

σημαντική. Ο άνθρωπος είναι ένα ον, η κοινωνιοποίηση του οποίου είναι προϊόν πολιτισμού πολλών χιλιετηρίδων. Και η κοινωνιολογική αντίληψη θα ήθελε να μας πείσει ότι αυτή ακριβώς η κοινωνιοποίηση έπλασε τον άνθρωπο. Ο άνθρωπος ζούσε, υποτίθεται, σε μία κατάσταση κοινωνικής υπνώσεως. Και θα του ήταν δύσκολο ν' αντιτάξει την μοίρα του στις δεσποτικές απαιτήσεις της κοινωνίας, γιατί, σύμφωνα με τους κοινωνιολόγους όλων των τάσεων, η ύπνωση δεν παύει να του υποβάλλει την πεποίθηση ότι από την κοινωνία και μόνο δέχθηκε την ελευθερία του. Είναι σαν να του έλεγε η κοινωνία: «Είσαι το προϊόν μου, ό,τι καλύτερο έχεις το χρωστάς σε μένα γι' αυτό το λόγο μου ανήκεις και οφείλεις να δίνεσαι ολόκληρος σε μένα».

Στην διάκρισή μεταξύ του ατόμου και του προσώπου (personne), μπορούμε να πούμε ότι μόνο το άτομο είναι ένα μέρος της κοινωνίας και της είναι υποταγμένο, ενώ σε ό,τι αφορά το πρόσωπο, το αντίστροφο είναι αληθινό: δεν αποτελεί το πρόσωπο μέρος της κοινωνίας, αλλά η κοινωνία αποτελεί μέρος του. Επειδή ο άνθρωπος είναι ένας μικρόκοσμος και ένας μικροθεός, προκύπτει ότι η κοινωνία και το Κράτος αποτελούν επίσης μέρος του προσώπου.

Για τον Μπερντιάεφ ο άνθρωπος είναι **πρόσωπο**, το οποίο ενεργεί ελεύθερα προς την κατεύθυνση του να καταστεί ον. Η κριτική προς την σοσιαλιστική αντίληψη για την κοινωνία και τον άνθρωπο όπου κυριαρχεί η εργαλειοποίηση έχει σαν αφετηρίες της όχι μόνο το χριστιανισμό, αλλά και τον Καντ. Στον αντίποδα του σοσιαλιστικού παραδείγματος βρίσκεται ένας προσωποκεντρικός σοσιαλισμός.

Από την άποψη αυτή, ως δυνατότητα εκείνου που πρόκειται να γίνει, τουτέστιν του όντος, η μη-οντική ελευθερία προηγείται του όντος. Αυτό σημαίνει ότι η μη-οντική ελευθερία δεν ταυτίζεται με την ύπαρξη. Το γεγονός αυτό, ωστόσο, δεν υποδηλώνει ότι η μη-οντική ελευθερία ως καθαρή, αδέσμευτη από κάθε προσδιορισμό της ύπαρξης δυνατότητα είναι αυθαίρετη. Η μη-οντική ελευθερία έχει μία έσχατη αιτία, η οποία την καθορίζει και την προστατεύει χωρίς, παράλληλα, να αλλοτριώνει τον αδέσμευτο χαρακτήρα της. Η έσχατη αιτία της μη-οντικής ελευθερίας δεν είναι άλλη από το Θεό, ο οποίος εξ ορισμού είναι ανέλεγκτος από κάθε είδους περιορισμό.

Ο Μπερντιάεφ επικέντρωσε το φιλοσοφικό ενδιαφέρον του στον άνθρωπο ως πρόσωπο, ως ένα εγώ που αποφασίζει να πράττει ελεύθερα, προκειμένου να

πραγματοποιήσει τη δυνατότητα του να καταστεί ον. Μία κοινωνία, η οποία αντιμετωπίζει τα μέλη της ως πρόσωπα είναι, κατά τον Μπερντιάγεφ, μία αληθινή κοινωνία. Έτσι, ο Μπερντιάγεφ αντικατέστησε την άποψη της αντικειμενικής, συλλογικής κοινωνιοκρατίας της διδασκαλίας του μαρξισμού – που διέπεται από νόμους οι οποίοι προδιαγράφουν την πορεία των ανθρώπων προς τη δημιουργία της αταξικής κοινωνίας – με τη διδασκαλία της «προσωπικής κοινωνιοκρατίας», που υπαγορεύει μία κοινωνία η οποία αποτελείται από δημιουργικά ελεύθερα πρόσωπα.

Gilles Deleuze

Από τις κοινωνίες ηγεμονίας που αποφάσιζαν για το θάνατο αντί να διαχειρίζονται τη ζωή οδηγηθήκαμε στις κοινωνίες πειθαρχίας και τώρα πια ήδη βρισκόμαστε σε κοινωνία ελέγχου.

Στην πειθαρχική κοινωνία κάθε πειθαρχική λογική είχε μια ορισμένη θέση σε ένα συγκεκριμένο θεσμό. Η κοινωνία ήταν σαν ένα αρχιπέλαγος από πειθαρχικούς θεσμούς και τα άτομα μετακινούνταν από τον ένα στον άλλο στην πορεία της ζωής τους. Οι πειθαρχικές κοινωνίες έχουν δύο πόλους: την υπογραφή που δηλώνει το άτομο και τον αριθμό μητρώου που υποδηλώνει τη θέση του στη μάζα. Η εξουσία είναι ταυτοχρόνως και μαζοποιητική και εξατομικευτική, δηλαδή συνθέτει ως σώμα εκείνους στους οποίους ασκείται και διαμορφώνει την ατομικότητα οποιουδήποτε μέλους αυτού του σώματος. Στο σύγχρονο πέρασμα στην κοινωνία του ελέγχου, αυτές οι πειθαρχικές λογικές παραμένουν αλλά δεν περιορίζονται σε συγκεκριμένους θεσμούς. Στην κοινωνία του ελέγχου οι πειθαρχίες αναμειγνύονται και αναπροσαρμόζονται. Το ουσιώδες δεν είναι μια υπογραφή ή ένας αριθμός, αλλά ένα ψηφίο: μια λέξη κλειδί (pass-word) με την έννοια του κωδικού πρόσβασης (ή αλλιώς σηματοδοτούν την πρόσβαση ή την απόρριψη!).

Οι παλιές κοινωνίες χειρίζονταν απλές μηχανές, μοχλούς, τροχαλίες, οι πρόσφατες μηχανές ενέργειας και στις κοινωνίες ελέγχου μηχανές τρίτου τύπου πληροφορικής και υπολογιστές. Ο καπιταλισμός δεν βασίζεται αποκλειστικά στην παραγωγή. Είναι καπιταλισμός για την πώληση και την αγορά. Θέλει να πουλήσει υπηρεσίες και να αποκτήσει μετοχές. Το σχολείο, ο στρατός, το εργοστάσιο δεν είναι διακριτά αναλογικά περιβάλλοντα που συγκλίνουν προς ένα ιδιοκτήτη, το κράτος ή την ιδιωτική εξουσία, αλλά ψηφιακές φιγούρες. Ένας μηχανισμός ελέγχου βρίσκει ανά

πάσα στιγμή τη θέση ενός στοιχείου! Η σκέψη για τα χωρικά όρια έρχεται σε δεύτερη μοίρα. Ενδιαφέρει ο εντοπισμός κινούμενων, σε συνεχές περιβάλλον, ατόμων.

Όπως λέει και ο **Ντελέζ**, ότι εφόσον αυτή είναι η κοινωνία στην οποία ζούμε, απαραίτητη συνθήκη της ύπαρξής μας είναι ο συνεχής αγώνας εναντίον της, κάτι που αποτελεί και συστατικό της ελευθερίας μας.

ΠΗΓΕΣ

1. Η «διαλεκτική του κυρίου-και-του-δούλου» από τον Χέγκελ στον Νίτσε, Φώτης Τερζάκης, http://fotisterzakis.gr/Keimena/20_dialektikh_kyriou_doulou.htm
2. http://dangerfew.blogspot.gr/2012/10/blog-post_17.html
3. <http://www.paraxeno.com/2013/10/1487/>
4. ΔΟΚΙΜΙΟ ΕΣΧΑΤΟΛΟΓΙΚΗΣ ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗΣ, Ν. ΜΠΕΡΝΤΙΑΕΦ, μετάφραση Χ. Μαλεβίτση, εκδόσεις ΑΡΜΟΣ τ. 14
5. http://stratigos-anemos.blogspot.com/2013/07/blog-post_14.html
6. «Περί δουλείας και ελευθερίας του ανθρώπου», [Μετάφραση: Τασίας Ευθυμιάδου-Αλισανδράτου
7. «Οι πηγές και το νόημα του ρωσικού κομμουνισμού», Συγγραφέας: Μπερντιάεφ, Νικόλαος Εκδότης: ΠΟΥΡΝΑΡΑΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ
8. http://www.fotisterzakis.gr/Keimena/11_Gilles_Deleuze.htm
9. <http://leninreloaded.blogspot.gr/2013/07/g-w-f-hegel-190-lenin-reloaded.html>

